

АВТОРСЬКІ ПРИРОЩЕННЯ В СИНОНІМІЧНОМУ РЯДІ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Н.Ф.Пашковська

(старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

У статті розглядається роль авторських приращень у синонімічному ряді на позначення мовлення. На конкретному мовному матеріалі з художніх творів Є.Гуцала простежується багатство лексичної синоніміки не лише в кількісному складі синонімічних рядів і в широкому їх розгалуженні, але й у своєрідності використання, що досягається завдяки авторському вживанню порівнянь, різних приращень і конкретизаторів.

В статье рассматривается роль авторских приращений в синонимическом ряде для обозначения речи. На конкретном языковом материале из художественных произведений Е. Гуцало прослеживается богатство лексической синонимии не только в количественном составе синонимических рядов и в широком их разветвлении, но и в своеобразии использования, что достигается благодаря авторскому употреблению сравнений, разных приращений и конкретизаторов.

Проблема лінгвістичного аналізу словесно-художньої практики письменників залишається актуальною на всіх етапах розвитку мови, адже мовно-образна система художнього твору робить можливим проникнення у зміст світосприймання письменника. Дослідники творчості У. Самчука (1), О. Гончара (2), Ю. Яновського (3), І. Багряного (4) відзначають у досліджуваних художніх творах незвичайне багатство лексичної синоніміки, яке виявляється у широкому розгалуженні синонімічних рядів, у своєрідності використання синонімів. Всім синонімічним рядам властива внутрішня організація, зумовлена характером семантичних відношень між словами. Простежується широке використання оказіональних синонімів, фразеологічних зворотів, ампліфікаційних фігур.

У мові художнього твору здійснюється відбір і реалізація автором засобів мови, зокрема лексичних, за допомогою яких виявляється не лише багатство мови письменника, а й його власне відчуття мови (5). Саме тому мовотворчість митця слова можна досліджувати у різних аспектах.

Метою нашої статті є дослідження семантики авторських приращень у синонімічних рядах та їх ролі в ідіостилі Є. Гуцала.

Користуючись загальнонародною мовою свого часу, письменник добирає лексичні й граматичні одиниці відповідно до свого світобачення, об'єднує їх у своєрідну історично, тематично і естетично виправдану індивідуальну систему. Найвиразніше присутність автора помітна саме в лексиці, особливо у синонімії, оскільки синоніми не тільки й не стільки називають предмети, скільки зображують їх багатоаспектно, з усією різноманітністю конотативних нюансів. Об'єктивація у синонімах почуттів, думок, настроїв, уявлень, внутрішніх переживань виходить на передній план, дає змогу вибудувати розгалужені мікроструктури, проникнути у глибину сенсорних відчуттів людини, вибудувати її менталітет і прагматичне поле. Переважна більшість синонімів так чи інакше пов'язані з людиною. Тому не дивно, що при зображенні своїх героїв Є. Гуцало використовує різні тематичні ряди дієслівних та іменникових синонімів, підпорядковуючи їх у творах одній меті: акцентувати увагу на динаміці зображуваних подій, станів, відчуттів персонажів тощо.

Твори Є. Гуцала надзвичайно багаті словами, що визначають не лише основні поняття, але й різноманітні їх смислові і стилістичні відтінки. Уміле і глибоке використання синоніміки – один із найважливіших показників майстерності письменника. А через синоніміку найяскравіше виявляється і багатство мови.

У кожній конкретній ситуації письменник вибирає саме ті синонімічні одиниці, які б найкраще передали необхідні

відтінки, допомогли йому реалістично відтворити мову персонажів, дати їм належну характеристику, змалювати різні події, вчинки героїв. Головну роль у формуванні образно-емоційної системи творів письменника відіграють дієслова, які, об'єднуючись у лексико-семантичні парадигми, представлені широкою системою синонімічних відношень. Домінування цього лексико-граматичного класу слів у аналізованих текстах пояснюється також великими виражальними можливостями дієслів-синонімів. Однак завдяки самим дієсловом не завжди можна виразити всі нюанси думок автора. Тому через допоміжні слова, словосполучення і речення письменник виражає позитивне й негативне, щось надто ніжне, тонке і досить грубе, неприємне, тощо.

У синонімічному ряді на позначення мовлення широко використовуються синонімічні лексеми як у прямому, так і в переносному значенні. Семантика синонімів у мовотворчості Є. Гуцала визначається різними прирошеннями, конкретизаторами, порівняннями. Письменник дуже майстерно вміє подавати порівняння, що влучно характеризують конкретних персонажів. Так, у романі “Позичений чоловік” за допомогою порівнянь автор детально змалює головних героїв: Мартоху, Одарку і Хому. Саме через синоніми на позначення процесу мовлення ми дізнаємося про настрій героїв, про їх позитивні чи негативні у стосунки один з одним, про ставлення до оточуючих тощо. Змалюючи Мартоху, Є. Гуцало милується її очима, зубами, косами, а особливо – голосом. Він порівнює його з голубом, сойкою синицею: *І голос її я всяким знаю – то він такий туркотливий, лагідний, мов голуб сизий, і голубом сизим літає по хаті, мирний затишок носить на крилах; а то, дивись, голос її схожий на сойчин, ширяє з кутка в куток, борсається, рветься сердито в білий світ, і сліпа тривога бунтує в ньому; а то вже її голосок схожий на спів синиці, що нагадує передзвін срібних брязкалец, так і хочеться слухати* (6, 155); бджолою, мухою в глечичку, поросятком: *Чий це голосочок дзюрчить біля мене, бджолою в'ється біля вух, музикою затікає в тямку? А то раптом починає густити, мов муха в глечичку? А то поспіває, як поросятко в дощ? А то говорить так, наче йому лемеша до піднебіння почеплено?* (6, 185); ластівкою: *Вже посутеніло за вікнами, можна б і рушати, а Мартоха в'ється біля мене, мов ластівка, і щебече ластів'їною музикою* (6, 167); раками: *Не дурна я і в дурного не зимувала, Хомонько, - горнеться до грудей і шепоче, мов раки в торбі* (6, 161); а то й по-доброму – з чортом: – *Вислухай, не перебивай, бо жінка добра хоче і тобі, й собі! – сокоріла й цокотіла Мартоха, в'ючись навкруг мене, як чорт біля купини* (6, 167).

Подібні порівняння добирає автор і для змалювання Одарки. Її голос порівнюється із золотими бджолами, соловейками, зозулею, цілющим дощем, соколом. Порівняймо: – *Доброму чоловіку продовж Боже віку, – не слова, а золоті бджоли полетіли з квітки отого маку, яким видавались Одарчині губи* (6, 178); *Пригостила напоями та найдками, від яких, либонь, і мрець не відмовився б, наклався б по саму зав'язку всмак, а потім і защебетала, як золота бджілка у весняному вулику* (6, 224); *Слова її щебетали соловейками на калинових губах, а то пурхали по всій хаті, витьохкуючи та виспівуючи* (6, 197); *Та оці ласкаві слова Одарчині лягають на мою душу, мов у спеку падає цілющий дощ на прив'ялу розсаду. Та вони ж бо животворними ліками змащують рани моєї душі ...* (6, 226); *Аж тут Дармограїха озвалася – голос її зозулею весняною полетів до мене* (6, 228); – *А де ж телиця? – злетів соколом-сапаном голос Дармограїхи* (6, 212). У спілкуванні між собою жінки намагаються бути лагідними, аби не образити одна одну, тому і слова Мартохи називаються лебедиками: – *Всякі ж думки могли снуватись у вашій голові, Одарко, – лебеділи лебедиками улесливі слова* (6, 187).

Однак не завжди ці дві жінки змалюються Є. Гуцалом позитивно. Коли вони сердяться, або щось не ладиться, тоді характеристика їх зовсім інша. Так, голос Мартохи вже гуде, як вітри в лісі, як немашене колесо, голос грому, горох: *Я вже мусив мовчати, як риба під крижиною, а Мартоха ж гула, як чотири вітри в лісі. Хай уже насипле із порожнього в пусте, коли має стільки охоти, бо такого язика на припоні не вдержиши, такого язика якби витягнути з рота й на землі простелити, лягла б дорога від Яблунівки до Сухолужжя, а то й далі. Нарозказувавши міх, торбу та три оберемки, Мартоха, нарешті, мовила...* (6, 168);

Мартоха гула, мов чотири вітри в лісі, а я задрімав, бо повіки самі стулилися (6, 187); *Мартоха взялась руками в боки.. Голос її нагадував голос немащеного колеса, що котиться по грудомаччю та каміняччю* (6, 212); – *Ага, мели язиком поза ухами, – гриміла рідна моя жінка Мартоха, як ото гримить у літньому небі дияконський підпилий голос грому* (6, 213); *І тільки скінчила вона свої прокльони на найвищій ноті, як обізвалась моя рідна жінка Мартоха – наче горохом сипонула по стінах та по долівці, і горох заскакав скрізь, зашарудів, затріщав, задріботів* (6, 213). А в Одарки – кропива, їжаки, раки, кам'яні гори, сорока, перестиглі жолуді, сатана: *Слова її здавались жалкими, як кропива, і кололися, мов їжак...* *Язик у неї сіпався скаженим собакою на ланцюзі, що, здається, перегриз би горлянку найневиннішій пташці...* (6, 196); *Мовчала Одарка, та язик у жінки завжди сильніший за жінку, в язика щодня свято з ранку до вечора, – ось Дармограїха, як говорить, і випустила рака з рота, запитала..* (6, 203); *Позбулася ти, Мартохо, стида, як та кобила, що воза побила, – задвигтіло в грудях Дармограїхи, наче посипались у провалля кам'яні гори* (6, 212); – *Цур, сатано, відчепись, бо чие б гарчало, а твоє мовчало б! – стрекотіла сорокою Дармограїха* (6, 214); *Мов фурія, гасала Дармограїха по хаті, слова її сипались з рота, як перестиглі жолуді з дуба, та, зрештою, уврала трохи бистру ноги й питає* (6, 231); – *Еге, Хомо, з марнотратів ти родом, – зле дорікнула Одарка, наче сатана в камені зашумів* (6, 233).

Дуже оригінально вимальовано і образ головного персонажа Хоми Прищепи, позиченого за телицю чоловіка. Він має власну жінку, з якою живе добре не один рік, але мусить іти до Одарки, молодиці, яка позичила його на півроку за телицю. Тож у такій життєвій ситуації Хома мусить добре ставитись до обох жінок, аби не образити жодну. Досить часто з ним трапляються кумедні історії, що вдало змальовано автором за допомогою лексем на позначення мовлення. Так, коли в перший же день перебування в Одарки, Хома не розрахував своїх сил, напився і не міг звестися з місця, Є. Гуцало передає курйозність ситуації, використовуючи порівняння і одночасно подаючи самохарактеристику: – *Та я ... та я ... та я... – теліпається мій язик за зубами, як пес за тином* (6, 183); – *Одарко! – закричав я, мов теля перед вовком* (6, 184); – *Та вже йду ось, – мну язиком, наче баба лемішку в макітрі мне* (6, 184). В іншій ситуації, коли Мартоха везе в тачці Хому назад до Одарки, невпевненість у голосі і нерозуміння ситуації теж влучно передається через мовлення порівнянням з кажанами і тарганами: – *Звідки мене везеш, Мартохо? – мов кажани в бовдурі, зашаруділи слова в моєму горлі* (6, 186); – *Звиняй, Мартохо, – шепчу з тачки, мов тарган із паперу* (6, 186). А от коли спілкується з Одаркою, аби не образити її, то автор, для змалювання примирливої ситуації порівнює його голос із голубом сизим: – *Га? – послав у відповідь їй свій голос, наче голуба сизого* (6, 228). В інших ситуаціях Є. Гуцало порівнює голос з собакою: – *Значить, так! – зірвався мій язик із припону, як собака з ланцюга* (6, 269); *Я, кричачи, відчував, що ось-ось із шкіри вилізу, бо й наче печінки мені заболіли, бо й наче скаженство мене опосіло. Та мусив же я доконати мордяку, якій не сподобався мій жарт із шуриками-муриками, тому я й далі палав, як вогонь у гуті, іноді гримкотячи таким страшним басом, як собака часом...* (6, 246); з тулумбасом: *А я ходив вихилясом, і язик мій озивався тулумбасом* (6, 297); нечистою силою: *Молоду запросив до танцю весільний староста, виряджений у стрічки та квіти, а мене якась нечиста сила повела прямисінько до жениха, і ця нечиста сила прохрипіла моїми губами* (6, 299). Навіть сам Хома характеризує свій язик: *Тоді язик мій, ворог і друг мій, понерся вперед, як віл на рогатину...* (6, 319). З іншими героями Хома теж люб'язний, у романі це показано через порівняння його мовлення з сокорінням півня: – *Чого це ти, Трохиме Трохимовичу, такий ниньки молодець, як печений горобець? – сокорю з хлівця, як півень перед зозулястою* (6, 250).

Що ж до інших персонажів, то їхнє мовлення порівнюється з болем пораненого звіра: – *Е-е, нащо нам мурики-шурики, – розчаровано сказала мордяка, і в її голосі почувся біль пораненого звіра* (6, 244); ревом бугая: *Та ти що? – бугаєм заревіла мордяка. – Глузки глузуєш з мене?* (6, 245); меканням кози: *І чого б то, міркую, так нашому Невечері ерепенитись? Може, мухоморів смажених об'ївся, може, блекоти вареної за обидві цюки*

напхав? **Мекає й мекає на мене, як ота коза, якій нагадали про смерть** (6, 251); белькотанням: **Либонь, у голові в мордяки зіпсувались якісь трибки й пружинки, вийшли з ладу батарейки чи інше хитромудре причандалля, бо очі пеленою пройнялись, наче аж синім чадом дурману закурилися, а з губів – себто з кажанячих крил – злетіло белькотання...** (6, 245); шелестом пожежі: – **Думаєш, коли сидиш на хліві, то можеш таке говорити? – шелеснуло в роті Невечері, як ото нагла пожежа шелестить у скирті соломи** (6, 250); шарудінням листя: – **Гаразд, гаразд, – шелестить Невечеря сипкими словами, наче то зів'яле листя шарудить** (6, 251); оскомою терносливу: – **До нього ж із сусідніх сіл валом валили, – не чуючи мене бідкався дід Гапличок, і терносливи-слова його й далі наганяли оскому** (6, 253); ляцанням горобців: **Старий за примовками за пазуху не ліз, по кишенях долонями не шастав – ці примовки самі горобцями зривались із його вуст і цвірінчали за нашим столом так, що у вухах ляцало** (6, 254); бубнінням чорта: **Цвинтарний наш сторож був не з тих, що люблять плести банелюки, але зараз він бубонів, як чорт по коробці** (6, 261); з нечистою силою: – **Та для вас!.. Для вас... – Цвинтарному сторожеві, мабуть, заклонило язика, чи на якусь хвилю нечиста цвинтарна сила надумала покепкувати зі старого й відняла мову. – Для вас... Михайле Григоровичу, дорогий! – здається, нечиста сила змилоствилась і повернула дар мови. Хіба ж ми не знаємо, хто ви такий!** (6, 262); – **Рятуї колгоспну худобу, Хомо, бо не поздоровиться, – вповзав до вуха шовковим шнурком голос ангелоподібної нечистої сили в образі листоноші Федора Горбатюка, що витав на крилах за мою душею** (6, 310); – **Хомо! – залебедів у вусі зляканий голос ангелоподібної нечистої сили, що схарпуджено лопотіла крильми за мою спиною** (6, 310); з цокотінням гороху в підрешітку: – **Давно вже місце підібрав для вас, – цокотіли в роті в цвинтарного сторожа тверденькі слова, неначе горох у підрешітку** (6, 262).

Таким чином, індивідуальний стиль письменника – це і є система засобів вираження. Євген Гуцало пише загальнонародною мовою, добирає, утворює слова і словосполучення відповідно до свого світобачення, об'єднуючи все у своєрідну індивідуальну систему, яка визначається незвичайним багатством лексичної синоніміки не тільки в кількісному складі синонімічних рядів, а й у широкому їх розгалуженні, досягається завдяки авторському використанню порівнянь, різних прислівних прирощень і конкретизаторів.

1. Горох Г. В. Лексична синоніміка у творах У. Самчука (спроба семантико-функціонального аналізу): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 1995.
2. Порожняк А. Л. Синонимические прилагательные в произведениях О. Гончара “Прапорonoсці” і “Тронка”: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 “Русский язык”. – Ужгород, 1986.
3. Буткова Г. В. Лексические синонимы в произведениях Ю. Яновского / Опыт функционально-семантического анализа: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1990.
4. Ярова А. Г. Дієслівна синоніміка в прозових творах І. Багряного: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2002.
5. Сологуб Н. М. Мовний світ Олесья Гончара. – К., 1991.
6. Гуцало Є. Твори: В 5 т. - Т. 3: Повісті, роман. – К., 1997.